

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

**Соціально – педагогічний зміст особистої мобільності
студентів ВНЗ**

Дипломна робота з соціальної
педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень
«Бакалавр»)

студентки 4 курсу 42 групи
галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напрямку підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Марчук Ольги Олегівни

Керівник:

доцент кафедри соціальної педагогіки
та педагогічної майстерності

Залібовська - Ільніцька Зоя

Володимирівна

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри природничих та
соціально – гуманітарних дисциплін
КВНЗ «Житомирський інститут
медсестринства»

С.Д.Поплавська

м. Житомир – 2015 рік

Допущено до захисту

протокол засідання кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності

№ 11 від 18 травня 2015 року

Оцінка:

Національна

шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

_____
(підпис)

Сейко Н.А.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Коляденко С.М.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Павлик Н.П.
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

Тарасенко Н.Л.
(прізвище та ініціали)

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗМІСТУ ОСОБИСТОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ.....	5
1.1. Наукові підходи щодо базових понять дослідження.....	5
1. 2. Типологія мобільності	8
1. 3. Соціально – педагогічний зміст особистої мобільності студентів ВНЗ...	18
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОГО ЗМІСТУ ОСОБИСТОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ.....	26
2.1.Програма дослідження соціально – педагогічного змісту особистої мобільності студентів ВНЗ.....	26
2.2.Аналіз дослідження соціально – педагогічного змісту мобільності студентів ВНЗ.....	29
2.3.Рекомендації щодо підвищення рівня особистої мобільності студентів ВНЗ.....	35
2.4. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально- виховного процесу в установах і закладах освіти.....	41
Висновки до розділу 2.....	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ.....	71

Вступ

Актуальність дослідження. Розвиток освіти в Україні сприяє зростанню вимог до навчання майбутніх спеціалістів, студентів ВНЗ: формувати здатність до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження інформаційних технологій, мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці. У сучасному суспільстві особливого значення набуває здатність людини швидко орієнтуватися в ситуаціях, які постійно змінюються, самостійно приймати своєчасні й помірковані рішення, реалізовувати їх в практичній діяльності, брати на себе відповідальність за рішення та його виконання. У системі професійної освіти пріоритетним є завдання формування конкурентоспроможної особистості, що включає в себе формування такої інтегральної характеристики особистості, як мобільність.

Мобільність як готовність до активних дії у будь-якій ситуації відіграє важливу роль в для багатьох видах професійної діяльності і суспільно активної поведінки. Мобільність студентів вищих навчальних закладів є однією із засад та умов динамічного розвитку сучасного європейського освітнього простору. Вона дає можливість навчатись певний період, пройти практику або стажування в іншому вищому навчальному закладі України та за кордоном, де готують фахівців аналогічної спеціальності із зарахуванням дисциплін та модулів.

Стимулювання мобільності учасників навчально-виховного процесу передбачає перш за все створення освітнього середовища, яке з одного боку має відповідати усім критеріям навчально-виховного процесу, а з іншого – бути доступним для учасників навчально-виховного процесу. Мобільність студентів передбачає володіння комплексом різноманітних знань, умінь, особистісних якостей, необхідних для самостійного прийняття рішення, прояву ініціативи, ефективної взаємодії з оточенням.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що питання мобільності стали предметом дослідження соціологів: О. Білик, І. Петрової,

П. Сорокіна, І. Фролова, П. Блау, О. Данкен; аспекти територіальної мобільності висвітлені у працях О. Малинівської, С. Пирожкова, О. Хомра та ін.; структури професійної та академічної мобільності розглядаються науковцями О. Симончук, С. Хаджиряєвою, Г. Щокіним та ін.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній науці та практиці зумовили вибір теми дослідження: «Соціально-педагогічний зміст особистої мобільності студентів ВНЗ»

Об'єкт дослідження – мобільність студентів ВНЗ.

Предмет дослідження – соціально–педагогічний зміст особистої мобільності студентів ВНЗ.

Мета дослідження – на основі цілісного аналізу мобільності визначити та обґрунтувати теоретико – методичні засади соціально – педагогічного змісту особистої мобільності студентів ВНЗ.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність базових понять дослідження «мобільність», «особиста мобільність»
2. Дослідити теоретико - методичні засади соціально – педагогічного змісту особистої мобільності студентів ВНЗ.
3. Розробити програму щодо вдосконалення процесу формування особистої мобільності студентів вищих навчальних закладів.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження: теоретичний аналіз наукових та літературних джерел, емпіричні – анкети, тести, спостереження; статистичні методи обробки результатів експерименту; публікації за темою дослідження.

Структура: бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг складає 87 сторінок.

Загальні висновки:

Опрацювавши тему дипломної роботи, а саме «Соціально-педагогічний зміст особистої мобільності студентів ВНЗ », можемо зробити наступні висновки:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми були проаналізовані такі базові категорії: «мобільність», «особиста мобільність», «соціально - педагогічний зміст». Сучасні науковці трактують мобільність як рухливість особистості, здатність до швидкої дії , пересування, уміння переходити з однієї позиції до іншої, а також активність, яка полягає у готовності до швидкого виконання завдань. Розуміння мобільності у соціальній педагогіці дає підстави розуміти, що воно є соціальним явищем, адже за визначенням А. Мудрик мобільність визначається як важливим ефектом соціалізації особистості. Починаючи ще з античних часів проблема руху особистості цікавила дослідників, тоді поняття «мобільність » ще не використовувалось , але був процес руху, який трактували як «енергію », яка призводить людину до діяльності , до активних дій.

Нами проаналізовано основні типи мобільності: особиста мобільність, соціальна мобільність, кар'єрна мобільність, трудова мобільність, професійна мобільність, академічна мобільність, культурна мобільність. Так, особиста мобільність є основою для формування усіх вище перерахованих типів мобільності. Адже від рівня розвитку людини ,залежить рівень розвитку академічної, соціальної, культурної, професійної мобільностей.

Можемо зазначити, що чим вищий рівень розвитку особистої мобільності, тим швидше людина адаптується та соціалізується у суспільстві. Якщо цей рівень низький, то вона не зможе самореалізуватися та самовизначитися в житті.

Необхідно зазначити, що кожен із видів мобільності не існує окремо, а вони формуються під впливом інших видів мобільності, і це залежить від того як людина вміє поєднувати різні компоненти та види діяльності.

2. Під час аналізу соціально – педагогічного змісту особистої мобільності студентів ВНЗ було охарактеризовано компоненти, фактори та критерії, які використовувались для здійснення аналізу змісту особистої мобільності студента.

До таких компонентів науковцями віднесено: особистісно-мотиваційний, організаційно-методичний, діяльнісний та результативний. Компоненти взаємопов'язані. Наприклад, мотивація є основою будь-якої діяльності особистості, в тому числі у саморозвитку, у взаємодії з іншими людьми і спілкування, у бажанні підвищувати рівень своєї освіти на основі сформованої мотивації. Організаційно-методичний включає в себе обізнаність щодо мобільності та її видах, визначає здатність організувати власну діяльність, діяльність у колективі, студентській групі. Діяльнісний компонент передбачає активну діяльність по виконанню завдань на семінарах, лабораторно-практичних заняттях, під час самостійної роботи. Результативний компонент є підсумком виконання як навчальних так і професійних завдань щодо формування особистої мобільності студентів у ВНЗ.

Критеріями особистісної мобільності ми визначили як зовнішні так і внутрішні. Зовнішні характеризуються тим, як студенти виконують правила і вимоги навчального процесу у навчальному закладі та до організації його змісту; навички самостійності та уміння застосовувати знання на практиці; участь у суспільному житті вузу; міжособистісні взаємини студента у студентській групі.

До внутрішніх критеріїв особистої мобільності студентів ми відносимо соціальну та професійну компетентність; розвиток внутрішньої свободи; здатність відстоювати свої переконання та будувати конструктивні взаємини; розвивати свої комунікативні здібності та механізми саморефлексії; усвідомлювати потреби самоосвіти; стан здоров'я особистості; відкритість; повага до людини; бажання брати участь у суспільному житті навчального закладу.

На процес особистої мобільності впливають ряд чинників, які є умов керування мобільними процесами. Нами було виділено фактори професійної мобільності, вони визначаються тим, як студенти ставляться до обраної професії і знань; чи прагнуть вона поглибити знання та стати кваліфікованим спеціалістом в обраному фаху; рівень підготовки студента до навчання у вищому навчальному закладі: відповідність обсягу і рівню знань, умінь і навичок абітурієнтів вимогам освітнього процесу; потреба абітурієнта в навчальній діяльності; стійкий інтерес до предметів спеціального і загального циклу; набуття навичок самостійності в навчальній і науковій роботі; професійна та педагогічна компетентність студентів в умовах вузу; задоволеність міжособистісними відносинами у студентській групі.

3. Емпіричне дослідження соціально – педагогічного змісту особистої мобільності проводилося серед студентів 1 - 4 курсів на базі соціально – психологічного факультету Житомирського державного університету ім. І. Франка. Всього участь взяли понад 120 студентів та проводилось воно методом анкетування.

Дослідження проводилось наступним чином, а саме перш за все нами була розроблена анкета, яка містила питання у відкритій та закритій формах. Апробація цієї анкети показала який рівень теоретичних знань щодо поняття мобільності спостерігається у студентів. Так виявилось, що студенти 3 та 4 курсів значно краще володіють базовими поняттями, а ніж 1 та 2. Щоб простежити мотиваційний компонент студентської мобільності у межах навчального закладу нами було використано методику вивчення мотивації навчання у ВНЗ за Т.І. Ільїної. Методика проводилася за трьома шкалами: «Придбання знань»; «Оволодіння професією» «Отримання диплому». За результатами проведення цієї методики було виявлено домінуючі мотиви навчальної діяльності студентів, а саме: бажання стати висококваліфікованим спеціалістом, отримання диплому, успішне навчання, придбання глибоких і міцних знань, забезпечення успішності у майбутній професійній діяльності.

Можна стверджувати, що мотив отримання диплома переважає над мотивами придбання знань і оволодіння професією.

Для визначення рівня особистої активності студентів та готовність до прояву ініціативи в суспільній та громадській діяльності ми використовували методику Д. В. Григор'євої та О. Г. Кудрявцевої «Чи активна ви людина» та «Готовність студентів до прояву ініціативи в суспільній діяльності». Результати дослідження дають змогу констатувати, що студенти 1 - 4 курсу енергійні та діяльні. Проте 4 курс відзначається вмінням ефективно працювати і поширювати свої погляди на оточуючих, швидко приймають рішення, вміють брати на себе відповідальність, динамічні і надзвичайно активні. Щодо готовності брати участь у суспільній діяльності в університеті, то показники не дуже високі. Адже самостійність у діяльності невисока. Проте студенти 1 та 2 курсу виявляють більшу ініціативу в участі у суспільній діяльності університету, а ніж студенти 3 та 4 курсів.

Враховуючи результати дослідження нами було розроблено програму щодо формування особистої мобільності студентів ВНЗ. Програма складається із тренінгових занять та рекомендації щодо підвищення особистої мобільності студента і спрямована на те, щоб у процесі діяльності кожен студент розвивав уміння роботи в колективі, був активним і проявляв ініціативу у суспільній або інших видах діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна мобільність студентів, викладачів, науковців вищої школи [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : <http://uastudent.com/akademichna-mobilnist-studentiv-vykladachiv-naukovciv-vyshhoi-shkoly>. — Заголовок з титул. екрану.
2. Амосова О. В. Технология подготовки студентов к воспитательной работе в современных условиях [Текст] / О. В. Амосова. — Иркутск, 2000. — 220 с.
3. Аристотель. О душе [Текст] / Аристотель. — С. Пб. [и др.] : Питер ; Питер бук, 2002. — 220 с.
4. [Артеменко Б. С.](#) Мобільність як нова культурна цінність в інформаційну епоху [Електронний ресурс] / Б. С. Артеменко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. — 2011. — Вип. 8. — С. 54—59. — Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoakl_2011_8_10.pdf. (Сер. : Культурологія).
5. Артюшенко А. Особистісна мобільність як довільне управління поведінкою і діяльністю / А. Артюшенко // Педагогіка, психологія та методико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — Харків : ХХІІІ, 2010. — № 5. — С. 6—9.
6. Біленький Є.А., Козловець М.А., Саух І.В. та ін. Соціологія: словник термінів і понять / За ред. Біленького Є.А. і Козловця М.А. — К.: Кондор, 2006. — 370 с.
7. Болонський процес : головні принципи входження в європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. — К. : ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2002. — 200 с.
8. Бобрицька В. І. Мобільність як ключовий принцип формування європейського освітнього простору / В. І. Бобрицька // Вища освіта України. — 2013. — № 3 (додаток 2) : тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». — С. 234—238.

9. Бринев С. Н. Академическая мобильность студентов как фактор развития процесса интернационализации образования [Электронный ресурс] / С. Н. Бринев, Р. А. Чуянов. — Режим доступа до журн. : <http://www.prof.msu.ru>. — Заголовок з титул. екрану.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.—Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
11. Вербицька С. В. Міжнародна студентська академічна мобільність : етапи розвитку та суб'єкти організації / С. В. Вербицька // Вісник Житомирського державного університету. — К., 2009. — Вип. 45. — С. 20—26. — (Педагогічні науки).
12. Вища освіта України. Європейський вимір : стан, проблеми, перспективи // Матеріали до підсумкової колегії МОН. «Освіта України». — 2008. — № 21—22. — С. 19.
13. Волосков И.В. Особенности социализации учащейся молодежи / И.В. Волосков // Социологические исследования. — 2009. — №6. — С. 107 – 109.
14. Воробьев Ю. Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности / Ю. Л. Воробьев, Б. Н. Королев. — М. : МГСУ Союз. — Т. 1. — 2003. — 500 с.
15. Голева З. В., Иванова О. К. Пізнавальна активність як умова розвитку творчого мислення студента / З. В. Голева, О. К. Иванова // Активізація творчого мислення студента: Зб. статей. — К.: Вища школа, 1976. — С. 23-29.
16. Горюнова Л. В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста / Л. В. Горюнова. — М., 2007. — № 1. — С. 63—69.
17. Гузеев В.В. Методы и организационные формы обучения / В.В. Гузеев. — М.: Народное образование, 2001. — С. 21.
18. Гуляева Н. М. Мобільність викладачів і студентів : проблеми та орієнтири / Н. М. Гуляева. — К. : Навч.-метод. центр, 2005. — С. 76—81.

19. Гурч Л. М. Мобільність студентів та професорсько-викладацького складу як чинник підвищення конкуренто-спроможності вищої освіти України в європейському просторі / Л. М. Гурч // Персонал. — 2005. — № 7. — С. 80—87.
20. Дінмухамедова Р. К. Активізація психолого-педагогічної діяльності в процесі соціально-професійної адаптації студентів [Електронний ресурс] / Р. К. Дінмухамедова, Е.І. Гараєва. — Режим доступу до журн. : http://www.fcoit.ru/internet_conference/.
21. Дубовицкая Т.Д., Крылова А.В. Методика исследования адаптированности студентов в вузе [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2010. №2. URL: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2010/n2/27814.shtml (дата обращения: 23.03.2015)
22. Зверева Н. Подготовка выпускника к социальной и профессиональной мобильности / Н. Зверева, С. Шевченко, О. Каткова // Высшее образование в России. — 2006. — № 6. — С. 89—93.
23. Згуровський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі [Електронний ресурс] / М. З. Згуровський. — Режим доступу до журн. : www.idn.polynet.lviv.ua.
24. Зновенко Л. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку студентської мобільності / Л. В. Зновенко // Проблеми педагогічної інноватики в професійній школі. — М. : Мастерство, 2007. — С. 77—80.
25. Іванченко Є. А. Професійна мобільність майбутніх фахівців : навч.-метод. посіб. / Є. А. Іванченко. — Одеса : СМІЛ, 2004. — 120 с.
26. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. — СПб.: Питер, 2000. — 512 с. — (Серия "Мастера психологии").
27. Карпенко М. М. Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в руслі загальноєвропейських тенденцій [Електронний ресурс] / М. М. Карпенко. — Режим доступу до журн. : www.niurr.gov.ua.

28. Кипина О. А. Профессиональная мобильность педагога / О. А. Кипина // Педагогическое образование и наука. — М., 2009. — № 1. — С. 81—84.
29. Кислова О. Н. Исследование академической мобильности украинских студентов методом построения дерева классификации / О. Н. Кислова, Л. Г. Сокурская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2011. — № 948. — С. 221—228.
30. Козієвська Л. О. Академічна мобільність : причини вибору навчання за кордоном / О. Козієвська // Вища освіта України. — 2013. — № 1. — С. 88—97.
31. Колесникова, М. В. Педагогические исследования в области социальной активности личности / М. В. Колесникова // Вестник Томского государственного университета (общенаучный периодический журнал), — Томск: ТГУ, 2007.- № 298. — С . 176 – 178.
32. Колот А. Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю / А. Колот // Вища школа. — 2004. — № 2—3. — С. 20—33.
33. Кормильцева М. В. Социально-личностные компетенции студентов как фактор развития их профессиональной мобильности / М. В. Кормильцева. — Екатеринбург : Деловая книга, 2009. — 24 с.
34. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : [учеб. пособие] / А. Н. Леонтьев. — М. : Академия, 2005. — 352 с.
35. Малыгина О. А. Формирование профессиональной мобильности бакалавров в техническом университете / О. А. Малыгина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2011. — № 129. — С. 57—64.
36. Макаревич О. Мотивація як підґрунтя дій особистості / О. Макаревич // Соціальна психологія. — 2006. — № 2 (16). — С. 134—141.
37. Маркова С. А. О вопросах про профессионализм педагога / С. А. Маркова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития :

методический и практический журнал. — М. : Школьная пресса, 2002. — С. 3—5.

38. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику [Текст] / А. В. Мудрик. — М. : Ин-т практической психологии, 1997. — 368 с.

39. Никитина Е. А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Никитина Елена Александровна. — Иркутск, 2007. — 199 с.

40. Ожегов С.И. Словарь Русского языка / С. И. Ожегов; Н.Ю. Шведовой. — М.: Русский язык, 1987.- 750 с.

41. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І.І. Бабін. — Тернопіль : вид-во ім. В. Гнатюка, 2005. — С. 18.

42. Пазюкова М. А. Развитие социально-профессиональной мобильности студентов педагогического колледжа : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / Пазюкова Марина Анатольевна ; [Иркут. гос. пед. ун-т]. — Иркутск, 2003. — 21 с.

43. Патяева Е. Ю. К характеристике мотивационной регуляции волевого и импульсивного действия / Е. Ю. Патяева // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности : Тезисы Всесоюзной конференции молодых ученых. — Симферополь, 2003. — С. 162—163.

44. Примірне положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : http://mon.gov.ua/img/doc_25122012_001.doc. — Заголовок з титул. екрану.

45. Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс] — Адреса доступу: <http://sum.in.ua/s/zhanr>

46. Сушенцева Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу // Теорія і методика професійної освіти. — 2011. — № 1. — С. 3—11.

47. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія : навч. посіб. / Т. Ф. Цигульська. — К. : Наукова думка, 2000. — 190 с.
48. Шумская, Л. И. Современное студенчество: возрастные и социально-психологические особенности / Л. И. Шумская // Психология. — 2000. — № 3. — С. 3 – 11.
49. Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості : навчальний посібник / В. Я. Яблонко. — К. : «Центр навчальної літератури», 2008. — 258 с.
50. Яворовская Л. М. Особенности познавательной активности студентов как предпосылка использования групповых форм обучения / Л. М. Яворовская // Сборник научных работ аспирантов Харьковского государственного университета. – Харьков, 1992. – С. 194-198.
51. Ahranat Y. As student competence Polykulturnaya terms uspeshnoy Implementation programs akademicheskoy mobyl'nosty high school [Text] / V. Ahranat, DK Hën // Higher Education today. — 2012. — № 10. — P. 10—15.
52. Batsyukova S. Student mobility : current trends and challenges. Erasmus Mundus programme in Ukraine [text] = Student mobility : current trends and challenges. Erasmus Mundus in Ukraine / S. Batsyukova // Higher education Ukraine. — 2013. — № 3 (Annex 2): a special issue of «European Integration of Ukraine higher education in the context of the Bologna process.» — P. 244—247.
53. Kelly S. M. C. Subjective social mobility : data from thirty nations / S. M. C. Kelly, C. G. E. Kelly // The International Social Survey Programme, 1984–2009 : charting the globe / [ed. by M. Haller, R. Jowell, T. W. Smith]. — London and New York : Routledge, 2009. — P. 106—124.